

— Niz ideja oko kojih bi se mogla razviti rasprava

Prevela s francuskog Aleksandra Grubor

“Grčki hram nije delo raspaljene mašte, nego je rezultat svesnog rezonovanja. Tek je u naše vreme jedan engleski arhitekta izmerio neprimetnu zakrivljenost ispupčenih horizontala i usklađenih vertikalna koje ovom hramu, lepšem od svih hramova, daruju njegovu vrhunsku lepotu!”

Ipolit Ten, *Filozofija umetnosti*

“TREBA POIMATI RAZUMSKI!” TO JE I DREVNA I NOVA STVAR! To odvođi u krajnosti, a ne u sâmo srce stvari. Stil koji je vaskrsnuće razumskog shvatanja je moderan. U antici je sve shvatano upravo tako, i nikako drugačije! Umetnost i duh antike ne može da iskusi neko ko je do njih došao pomoću svog sopstvenog razuma. Jednostavnost antičke umetnosti nam neće postati primer, i nećemo je prepoznati kao takvu, ukoliko ne počnemo da poimamo razumski. Onaj koji u racionalnom shvatanju stvari nazire najbolji način da dostigne lepotu sa velikim slovom “I”, taj se zapućuje ka antici, odlazi u Grčku! On odlazi, na način modernog čoveka: u flanelskom odelu, u čizmama, i sa putnom torbom od smeđe-žute kože: odaju ga obeležja njegove modernosti, u istoj onoj meri u kojoj i etikete raznih hotela na njegovom koferu. One govore odakle on to dolazi, taj putnik! Ali to putovanje nije direktno: put u jednom trenutku zaokreće, a stranputica vodi u srednji vek. Gotička umetnost: to je skupoceno ogledalo koje odražava naše logičko poimanje stvari, i, sa tog istog mesta, projektuje lik na posebrenu površinu mora grčkog arhipelaga. Srednji vek se upinje da uzmogne da sve poima razumski. Ali, evo: između njega i njegovog razuma, i njegove nesposobnosti da poima razumski, useljava se hiljadu godina vršenja mračnih religioznih dužnosti: jedan Bog, Devica Marija i jedan raj naseljen svetiteljima i anđelima, pakao, đavoli i zli duhovi! Gotičke katedrale, većnice i kule-zvonici! To deluje, to biva shvaćeno kao plemenita čipka iz istog tog vremena. Mi znamo da jedna ista nit ide sa kraja na kraj tog materijala, kao što znamo i da, na tim spomenicima, sve ističe racionalno poimanje. Ali isto kao što se oko igala i velikih proreza zapliće konac od koga je načinjena čipka, tako i preko klinova na krstu i simbola dejstvuje razumnost gotičke arhitekture. Kako je hrišćanski arhitekta uspeo da, na precizan način, smesti svog Boga i svoju veru između sebe i svog razuma? To je komad drveta u zupčaniku, zar nije dovoljna samo jedna pukotina u gvožđu da bi se omelo funkcionisanje

mašine? Katedrale, većnice, to su organizmi koji su savršeno razumni i osmišljeni na razumski način, i za njih se vezuju brojne priče. To je razumno i glatko kamenje: pogledajte Amijen. Kamenje izjedeno kiselinom legendi: pogledajte Šartr, Rems, Ruan, i Pariz! Naravno da svetlost i senka koje drhte na kamenju katedrala i čine ih živim, čine živim i uzvišene ličnosti: kraljeve vernike i bogobojažljive kraljice. Od tog vremena katedrale deluju kao knjiga, one pričaju priču, one uče sve one koji ne umeju da čitaju. To je knjiga koja i sama čili, poništava sebe, svojevoljno, i ta struktura koja u njoj postoji, i koja je dostojna poštovanja, tiho nestaje, razum je taj koji svesno ubija samog sebe. Teški, sivi bol predela u kome mi živimo dovodi ga do bezumlja! Na hiljade predstava: svetitelji, apostoli, mudre i lude device, izvajani u kamenu, nisu, na našem prokletom Zapadu, ono što bi jedan jedini zrak svetlosti mogao da stvori u nekim dalekim predelima: na Atici, u Egiptu. Igra svetlosti i senke je tamo ljubavna igra žutog leptira i plavog leptira. Igra svetlosti i senke je, kod nas, igra crvenog topdžije i crne cevi topa. Pola svrhe gotičke umetnosti je u tome. A celokupna svrha bi bila da se sledi savršen razum i neodoljiva igra jednog i drugog zaljubljenog leptira.

Put preko Brenera, Milano, Đenova! Kola za spavanje, tamni flanel i sive rukavice, čizme i koferi od smeđe-žute kože.

Ima katedrala koje su mnogo razumnije od one u Milanu; ali ne postoji izrazitiji primer pogubnog dejstva mašte u umetnosti! Ogromna školjka koju je, u centar grada, morao baciti nekakav izmišljeni talas! Ja, uz zaprepašćenje, smatram da je takav neki događaj morao uznemiriti tu populaciju, a zatim, prouzrokovati i nastanak kulta kome se ona do dana današnjeg predaje. U sve ono o čemu je ona mogla da sanja, od vremena Hiljadu i jedne noći, od raskoši i obilja Orijeanta i raznih Indija, mogla se uveriti ovde, na osnovu ovog čudesnog poklona! Od tada, pa naovamo, populacija je mogla da proživi taj zanos, pred spektaklom koji je katedrala izvodila! Svakog jutra ona je od ružičastog sedefa, i čitava vreva prozračnih vila, vragolana, žena-cvetova, leptira i skarabeja još jednom podseća na svu veličinu tog čuda da je ona uopšte stvorena, da postoji. Svakoga dana, u podne, katedrala je srebrna, i ko, u Milanu, u tom trenutku, ne sanja o beloju svadbenoj povorci, prinčevima u srebrnim oklopima, svečano opremljenim, gizdavam konjima, o princezama i dvorskim ludama, obučenim u baršun i brokat, kako se kreću po kitnjastom platou trga ispred katedrale. Svake večeri je katedrala boje ametista i, ispod teškog baldahina i zlatastog neba, tu je pogrebna povorka, crna i ljubičasta, koja, očito, prati zemne ostatke nekakvog junaka koji je poginuo u čuvenim bitkama iz vremena porodice Sforca, Viskonti i samog Ludovika Marie Sforce, zvanog Mavarin. Pred prizorom katedrale, stanovnici Milana uživaju u svakodnevnom ponovnom proživljavanju svojih snova, svojih svečanosti, svoje ožalošćenosti... U katedrali se, u njenom eksterijeru, može uživati samo na taj način. Između najapsurdnije od svih katedrala i najsavršenijeg od svih spomenika, traje dugo, dugo malaksavanje Sredozemlja!

A sada se lica menjaju kao i okruženje, dekor. Na palubi: sa Amerikancima izražajnih fizionomija, svaki element opravdava svoju sopstvenu funkciju:

njihove oči će gledati, njihovi nosevi njušiti, a njihove će usne obećavati prave poljupce! Gledam kako se ostrva rađaju...

Ostrva se razotkrivaju, kao što se telo oslobađa koprene: ostrva trepere, dok se pomaljšaju iz vode, kao što, dok se pomaljša iz vode, treperi ženska put. Ostrva podsećaju na žensku put u toj meri da deluju neverovatno, toliko da bi mogla biti i nešto sasvim drugo. Svakog puta kada, na obzorju, otkrijem poneko, osetim isti strah i uznemirenost koju je morao osećati i prvi grčki ribolovac koji se usudio da ode malo dalje od kopna. On je bio taj koji je preneo vest da je video kako se Venera rađa iz talasa. Kao da čujem njegov govor koji je bio pravo čudo za one koji su sa zebnjom čekali na njegov povratak. I potvrđujem da je taj govor uznemirenog ribara bio autentičan. To je bila Venera, a ne obala ostrva Hidra i ostrva Egina. Mogu, bez dvoumljenja, da potvrdim tačnost svih mitoloških priča, i “mali od palube” koji je, gospođi X, rekao da smo nadomak ostrva Levita, Kinaros, Amorgos i Naksos, drsko ju je lagao. Ta ostrva liče na leđa ogromnih životinja. Ona slede jedno drugo, u potpunoj tišini, i najavljuju da će se udaljiti, i da će svoje putovanje nastaviti daleko od nas, indiskretnih drznika, kakvi zaista i jesmo. Između svakog od njih, prema nama prska topljeno zlato. Čudovišta nam nude svoja blaga, kao da nam to duguju, jer nismo mi ti koji ih uznemiravaju, na njihovom putu, u njihovoj tajanstvenosti. Prvi stvami kontakt sa antičkom umetnošću ostvario sam u Sirakuzi. Tri snažna dorska stuba sa Minervinog hrama ugrađena su u spoljašnje zidove crkve San Đovani. Oni su simbol antike koju sadašnjost drži u zatočeništvu: sadašnjost se oslanja na nju, bez razumevanja, bez poštovanja, i jedva da od toga ima koristi. Ti stubovi mi deluju kao heroji antičke lepote, zavareni u krhotine jedne dosadne misli, nemoćne i trome, ovekovečene pomoću zakržljalih, dvoličnih i štetnih navika. Razumnost je, kada na nju gledamo iz perspektive današnjice, isto ono što su dorski stubovi ugrađeni u tu crkvu San Đovanija u Sirakuzi! Na stepenicama “Grčkog pozorišta” u Sirakuzi.

Duh iz koga se rodila grčka umetnost nije mrtav, bez obzira što su budale smatrale da je njegov poslednji izraz bila umetnost klasicizma. On treperi u nama, podjednako živahan i devičanski čist kao pre tri hiljade godina. On će živeti onoliko dugo koliko će čovečanstvo sačuvati sposobnost da ga pojmi, na zdrav način i razumski, pa makar to bio jedan jedini predmet, jedna jedina stvar. Budale mogu slobodno da uzvikuju da je duh iz koga je rođena grčka umetnost mrtav. Ono što je stvorilo zamisao o ovom pozorištu, čija logična koncepcija, koju moramo poštovati, deluje kao da je, danas, kada je ono lišeno svakog ornamenta, još logičnija, to je onaj isti duh koji je izmislio još jednu stvar za poštovanje: brodsko okno na parobrodu koji me je dovede dovezao, isti duh koji je izmislio električnu sijalicu i gasne lampe Auer: isti duh koji će otkriti kakav je oblik noža za puter koji će se koristiti na ovom brodu, i čije mi poreklo otkriva stjuart ukazujući mi pažnju na fabričku oznaku: “Les Jumeaux”. Nikada mi nisu neki činioци modernog života delovali toliko lepo kao ovde, gde sam mogao da ih uporedim sa ovim pozorištem koje živi Eshila i Pindara, i to lično. Ne postoji nijedan detalj, u zamisli ovoga pozorišta, koji nije bio ono što ne bi trebalo da bude. Princip njegovog stvaranja je isti,

apsolutno isti, kao onaj koji vodi naše inženjere kada konstruišu mašine, metalne konstrukcije i prekookeanske brodove. Moderni život poseduje i poneku lepotu, a u to sam se uverio ovde, pri svom prvom kontaktu sa antičkim svetom.

Sa ovog položaja, gde se trenutno nalazim, visoko iznad amfiteatra, ja vidim kako sve linije sedišta kreću iz jedne iste tačke i šire se u polukrugu, kao končić koji nosi vodena matica. Po onom redosledu po kome se prostiru linije, nastaju i novi odnosi među njima: sa rastojanjem se uvećava raskorak, ističe se savršeni profil sedišta, ona se veličanstveno razmeštaju sa razmacima, a to je kao neka vrsta peva koji se uzdiže u nebo. Da li to te linije, stvarno pevaju, ili to naša duša počinje da vibrira, na način na koji vibrira struna, zbog koga se, u prostoru, čuje zvuk koji možda duša, ona sama, ispušta. U tom slučaju, naša će duša uvek biti osetljiva na savršene odnose, i mi možemo iz nje izvući ono najbolje. U Grčkoj kamenje treperi kao kod nas lišće. Ovde kamenje živi, u toj meri da možemo da osetimo nelagodnost sličnu onoj koja nas obuzima, i to smesta, kada se nađemo u gomili koja nas uporno posmatra. Kamenju nije potreban nikakav reljef, nikakva skulptura da bi živelo: ono jednostavno posudi taj život jednom načinu gradnje koji je izvanredno prilagođen. U Mikenima, između dva paralelna, gola zida dromosa Atrejeve riznice, osetio sam kako život bruji, kao u šumi, i ne sećam se da sam ikada u svom životu bio više ushićen, oduševljen.

Ostrvo Egina, sa desne strane, duva nekakav vetar, i more je ljubičasto. Nebo boje opala, kao da je, na obzorju, naglašeno jakom plavom konturom. Sa komandnog mosta, na koji sam se popeo, da bih, među prvima, opazio Atinu, posmatram gomilu putnika ispod mene: bedekeri, Majerovi vodiči, beli prsluci i crvene kravate: tamnoplave naočare, i odela od paname. A odande: blista ta bela tačka, u kojoj kao da se kristalizovala grčka kultura!

Partenon!

Uspinjem se pravcem kretanja, kroz Propileje, a to je kao da se uspinjem do mozga čitavog čovečanstva. Tamo gore visoko svetli Partenon, kao najlepša od svih misli, i to ostvarena. Jedna sasvim jednostavna i istovremeno ingeniozna zamisao koju su mozak i osećajnost grčkog naroda ostvarili uz istu spontanost sa kojom biljka nudi svoj cvet svetlosti. Grčki hram: ima li koncepcije koja bi bila detinjastija od ove? To je: dva plus dva su četiri, ali između onoga što se sabira i zbira postoji čitav beskraj prefinjenosti, koja od jedne apstraktne sume stvara živo biće! Grede gotičke katedrale su samo mali dodatak, jedva nešto teži za izvesti od ovog: dva plus dva su četiri. Ali između onoga što se sabira i zbira vrvi od božanskih, ili mitskih bića, koja su moćna i stvarna. Ona se služe izgledom sume, konačnim izgledom, napajaju se na izvoru života spomenika. Grčki hram živi od zbira svih tih faktora, koji u tom zbiru nestaju, koji u tom hramu nestaju. U grčkoj bogovi nisu ubačeni između razumnosti koja je osmislila strukturu hrama, i estetskog senzibiliteta koji teži ka savršenstvu njegovih delova. Između drvenih stubaca megarona iz vremena Homera, i prefinjenih stubova Partenona, ne nailazimo ni na kakvu intervenciju mašte: Grci koji su, između ostalog, imali više bogova od nas, nisu dopustili da ih oni

čine rastresenima. Jedna ista stvar se transformisala tokom mnogih vekova, dok je carovala nepromenljiva osećajnost.

Stub, njegov razvoj, to je trajalo nekoliko vekova, dok nije postao savršen. Drveni stupci su postali naslagani kamen. Zatim se razvoj nastavljao u skladu sa aksiomom koji sam prethodno već formulisao: sva se materija razvija ka svom izrazu koji je najnematerijalniji od svih mogućih! Genijalnost i temperament svakog pojedinačnog naroda određuju načine i sredstva.

Izreći ću nešto što možda deluje paradoksalno: Grci su radili na transformaciji stuba sve dok on nije prestao da postoji. Zapravo: grčki stub postoji samo u našim muzejima: neizražajan, okamenjen i obesmišljen. Iako, na Akropolju, stubovi ostaju uspravljani, na nogama, nama šalju pouku da ne postoje, da ne nose nikakav teret, ili pre, da se ta njihova funkcija ne računa, da su se udaljili jedan od drugoga, u skladu sa namenom koja se umnogome razlikuje od onoga što deluje kao da ih je postavilo baš tu, gore, gde se susreću rubovi dva kamena. Oni iznose na svetlo dana činjenicu da ne postoji kolonada oko Partenona, nego da su između svakog od njih postavljene ogromne i savršene posude koje sadrže život, prostor i sunce, more i planine, noć i zvezde. Obris stubova se transformiše, sve dok silueta, koja nastaje zbog razmaka između njih, ne poprimi savršen, večan oblik.

Demonstracija nečega što može da deluje paradoksalno, u govornom obliku, može da postane zapanjujuća samo uz pomoć vidne predstave. I svi delovi, i svi materijali, korišćeni prilikom gradnje grčkog hrama, se, na isti način, poništavaju na samom Partenonu. Izvedite tu demonstraciju, ali na licu mesta: želja da to učinim mi se javlja, ali brzo prolazi. To je kao kada bi igračica igrala u podnožju Akropolja, na kamenim pločama Dionisovog pozorišta, i to fotografisala za *Die Woche*. Vaše šake, vaše ruke, i vaše noge gospođice, ostaju vaše šake, vaše ruke i vaše noge! Posebno mi smetaju vaše noge, jer u grčkom plesu one se dematerijalizuju, kao i “udovi”, sastavni delovi, Partenona. Samo Loa Fuller ima pravo da igra na tim osvećenim kamenim pločama!

ŠTA BI TREBALO UČINITI? ŠTA BI BIO PROGRAM: Nazreti smisao, oblik i namenu svih stvari u okviru materijalnog modernog života sa istom jasnoćom sa kojom su Grci naslutili smisao, oblik i namenu stuba. Nije lako danas pronaći tačan smisao i tačan oblik, čak i najjednostavnijeg predmeta. Mnogo će nam vremena trebati da, sa preciznošću, prepoznamo oblik jednog stola, jedne stolice, jednog kreveta i jedne kuće. Ti su oblici nestali pod mnoštvom simboličkih elemenata, izmaštanih i sentimentalnih. Osloboditi se tih parazita od elemenata, i posle tog posla “struganja” nepotrebnog sa oblika, posvetiti se, sa odlučnošću, i sa puno logike, onome što su Grci izneli na svetlo dana: savršenstvu svojih suštinskih formi. A potom ih “oživeti”, da bismo ih obdarili lepotom, životnim dahom, uneti u njih sve iluzije koje naš senzibilitet zahteva kako bismo mogli da se “uključimo” u njihovo postojanje, u dramu jednog postojanja u kojoj prepoznamo našu sopstvenu dramu.

Koje društveno uređenje bi nam omogućilo da uživamo u smirenosti koja je neophodna da bi se ostvario tako veliki napor, garantovalo nam dovoljno

nezavisnosti i ljudskog dostojanstva da bismo se uspješno napajali na onome što nam život nudi, a to je ono najprirodnije, najčistije, najlaganije i najgracioznije čime bismo mogli obdariti naše stvaralaštvo?

ODGOVOR NA PITANJE: Zar imamo potrebu da očekujemo od jednog društvenog uređenja ono što ne možemo da očekujemo ni od nas samih? Ne radi li se tu, na kraju krajeva, o tome da treba da budemo dovoljno brojni da bismo stvorili izvesnu atmosferu i da bismo predvideli budućnost?

(1903. godine)

DANAS u sličnom odgovoru ne bi bilo elementarne svesti o onome što se zbiva. U periodu u kome smo mogli, sa pouzdanošću, očekivati da se taj broj povećava, progresivno, da će se povećavati broj onih koji će stvarati tu novu atmosferu, bili bismo u vođstvu, pobedili ravnodušnost i prepreke, u toj bismo epohi uživali u miru, uz istu nonšalantnu pouzdanost sa kojom danas osećamo kakanje. Žetva koju smo mi pripremili, sa toliko žara, ono što smo videli da sazreva, sa toliko nade, sve će to odmah potom biti napušteno, kao snoplje, tog fatalnog avgusta 1914. godine, kada će žene, deca i starci morati da skupljaju alatke što su ispale iz ruku, i da obavljaju zadatke koje su muškarci ostavili neobavljene, jer su, navrat-nanos, pozvani "pod zastavu". Od tada pa naovamo, samoća je ono što caruje poljima, kao što caruje i nad nama samima, okružuje nas, i, s obzirom na to da smo zabrinuti čuvari, koje nagrizava briga, sukobi i moralne patnje, naši pogledi bez iole nade prelaze preko sušne zemlje. Preko suše u kojoj će ta žetva, ti plodovi, sve što je uz muku sklonjeno na sigurno, sačekati povratak onih koji će, u njoj, pronaći način kako da povere zemlji nova zrna. Zemlji, koja bi, jer je bila prekopana, od dna do vrha, uz jednu nasilnost koja se ne da zamisliti, pomoću nezadovoljenog besa, pre nego pomoću strpljivih i milostivih ruku, i te kako mogla da, zauvek, izgubi svoju plodnost!

(Novembar, 1916. godine)

Jedno čitanje starogrčke arhitekture

Kako da izbegnemo to što svaka rasprava o arhitekturi, a pogotovo one iz pera arhitekata, po pravilu deluje suvoparno, pa gledamo da mimoidemo čitanje i da se "napajamo sa izvora", posmatrajući sklad starogrčkih spomenika kao čisto estetski fenomen, bez razmišljanja o odnosima brojeva, razmerama, mestima odabranim za hramove, ili, čak, o rasporedu i kvalitetu voda u okolini svetilišta. Početkom dvadesetog veka, kada je Henri van de Velde delao i pisao, moglo je izgledati da je moderna arhitektura, i moderna linija koja je njemu izuzetno draga, došla niotkuda, razvila svoje svedene forme uz upotrebu novih materijala oslanjajući se na, u to vreme, još, vrlo problematičan pojam modernosti. Ovaj će nas tekst, objavljen u Vajmaru, na francuskom jeziku, u jeku Prvog svetskog rata (između 1916. i 1917. godine) uveriti u suprotno. Arhitekta, dakle, nisu inženjeri, oni su ljudi kao mi, a, retko, poete među tehničkom inteligencijom. I dobri putopisci. Obidimo stare spomenike uz pomoć ovog vodiča, koji nije bedeker, nego svedočanstvo o fascinaciji onim što ne razumemo, ali prepoznajemo njegovu veličinu i lepotu koja traje. Uz

napomenu da je esej integralni deo knjige *Formule moderne arhitektonske lepote*, da je pisan 1903. godine, ali da se, na samom njegovom kraju, nalazi “epilog” iz vremena objavljivanja, očajan na prvi pogled, ali uslovljen zbivanjima: strašnom klanicom, rovovskim ratom čiji se kraj, u tom trenutku, još nije nazirao. Čak su i nemački slovoslagači ove knjige u talasima “pozivani pod zastavu”. Ali je ona ipak pred nama. Zahvaljujući poslovičnoj upornosti njenog autora. I njegovoj ljubavi prema sopstvenom pozivu.

Henri van de Velde (1863–1957) belgijski slikar, arhitekta i dizajner flamanskog porekla, jedan od glavnih predstavnika belgijskog *Art Nouveau*-a. Kao slikar bio je pod uticajem neoimpresionista. Godine 1905, na poziv vajmarskog kneza, osniva Kneževsku školu za umetnost i zanate u Vajmaru, koja će, posle Prvog svetskog rata, pod vodstvom Voltera Gropijusa, prerasti u Bauhaus. Iako Belgijanac, igra zapaženu ulogu u okviru nemačkog Werkbunda, zagovara umetničku individualnost, a to se kosi sa idejom o standardizaciji koju prihvataju ostali članovi pokreta. Pred kraj života piše opsežnu autobiografiju na nemačkom jeziku pod nazivom *Istorija mog života*. Nema ličnosti iz redova umetnika toga vremena koja se u toj knjizi ne pominje. Najvažniji projekti su mu, pored pojedinačnih vila, i rešenja enterijera, zgrada Univerziteta Bauhaus u Vajmaru, Werkbund pozorište u Kelnu, srušeno u bombardovanju, sačuvano na fotografijama enterijera i eksterijera, i na izvornim planovima. I, naravno, njegova porodična vajmarska “Kuća pod visokim topolama”, danas pretvorena u muzej.

Aleksandra Grubor

